

Analysis of the Process of Establishment of Women's Organization of Bushehr, Study Research: Socio-Cultural Activities of Family Welfare Centers (1967-1978)

Parvaneh Shahrokhmoghadam*
Habibollah Saeedinia**
Elham Malek Zadeh***

Abstract:

The women's organization of Iran was founded in 1966. The ultimate purpose of the organization was to raise the cultural, social and economic knowledge of the women of Iran. The organization created nearly 400 Centers all over the country. One of the Centers was established in Bushehr province in late 1966. The most emphasis of the Women's Organization was on the enhancement of woman's knowledge and education and providing facilities for their entry into the labor market. Thereby, the Women's Organization of Bushehr focused mostly on holding several types of artistic and literacy courses and acquainting women with different employment and job search methods.

This study aims to address and explain how Women's Organization of Bushehr was founded and what social and cultural activities and services it accomplished. The question of the research is 'What services the organization has made in the family welfare centers for self-awareness and promotion of women's status in this region?'

The findings of this research show that Women's organization of Bushehr, in the sphere of social welfare, focused on literacy development, held professional education classes and courses in the field of business and provided family and legal counseling, which resulted in the growth of knowledge, development of employment and promotion of women's role and statue in various social and cultural affairs.

Introduction

One of the programs of Iran's Pahlavi dynasty was considering women and girls issues and trying to draw women outside of their home and to engage some educated and working women in government departments and labor markets. In this regard, Raza shah Pahlavi established numerous public schools for girls throughout Iran and set the mandatory unveiling of women known as Kashf-e hijab. In addition, he founded 'The Women's Association' to educate them according to the pattern he had in his mind, and centralized all related activities of women in this government department.

After that, Mohammad Raza shah, in line with the development and modernization of Iran, took serious consideration to women's issues and their associations. Thus, he established several governmental institutions, entities and organizations related to women from the 1330s

* Ph.D. student in the history of Iranian Studies University of the Persian Gulf.

** Associate Professor Of History of the Persian Gulf University history.
(Corresponding Author) saeedinia@pgu.ac.ir

*** Professor of research at the Institute of Historical Sciences, Institute of Humanities and Cultural Studies

to 1350s. One of the most important government departments related to women in Mohammad Raza shah reign was 'The Women's Organization of Iran' which took considerable measures in various facets and fields. In addition to Organization's activities in Tehran, it undertook activities in other cities and even in several villages in Iran. According to governmental and official statistics, Women's Organization of Iran grew to establish nearly 400 centers and branches across Iranian cities by 1977.

The organization started its activities in Bushehr province and its subsidiaries in late 1966. Whereas there are no available scientific studies with a historical approach about the process of foundation and performance of the family welfare centers in Women's Organization of the current province of Bushehr, this research seeks to address this issue through original resources, archival records, historical studies and oral history.

This study is based on the assumption that Women's Organization of Bushehr has promoted women's role and status in different fields such as educational, health, cultural and legal affairs.

Materials and Methods

The data are gathered from valid historical sources, archival documents, journals, field studies, oral history, and through interviews with people who have been the main members of Women's Organization of Bushehr and its subsidiaries. The method used in this study is the method of analyzing the content and it relies on the main sources.

Discussion of Results and Conclusions

In Bushehr, Women's Organization of Iran was founded by women working in social sectors and employed them in 1966. Additionally, several centers were established in some districts of Bushehr province from 1966 to 1970. Women's Organization of Bushehr was administered directly under the supervision of the central center in Tehran.

Family welfare centers were the most important body of Women's Organization of Iran, which acted as a service unit. The activities of these centers include education (literacy technical and vocational training), kindergarten, health and family planning, family and legal counseling.

The most successful measures taken by the Women's Organization of Bushehr was holding and launching specific job training centers such as carpet weaving, sewing, weaving, embroidery, typewriting and barbering. The unit of kindergarten in the family welfare centers in Bushehr undertook the duty of caring for children in low-income families.

The purpose of establishing the unit of health and family planning by the Women's Organization was to raise the level of women's knowledge about individual health, maternal and child health and the importance of family planning. The unit is administered in association with the Ministry of Health.

The unit of legal and family counseling in family welfare centers in Bushehr, as well as other parts of Iran, undertook the duty of guidance and assistance to families for marriage, family relations, child training, complaints in legal cases or offering training courses.

Women's Organization of Bushehr continued its activities for months after the Islamic revolution victory. After a few months, in 1979, an audit commission was sent to Women's Organization Centers in various cities. Accordingly, Centers located in Bushehr port were audited and after ensuring that there were not any kind of illegal works, they were officially dissolved. After the announcement of dissolution, all employees working in the Organization were transferred to the Welfare Organization.

One of the achievements of Women's Organization of Bushehr was that efforts of the Organization resulted in solving or decreasing some problems of women living in Bushehr. The Organization of Bushehr, to the extent of its power and energy, took considerable actions in the social welfare sector, which included increasing civil awareness, providing education, health and cultural services for employed mothers or non-educated and unemployed women, protecting homeless women, offering legal and judicial advice to female inmates of prisons, setting up kindergartens, and especially training women in the field of public and personal health. As a result, the Organization promoted the role and status of women in various social and cultural areas. At the same time, the traditional and religious context of the women's society didn't profoundly change according to the demand and patterns determined by the government.

Key words:

Women's Organization of Iran, Women Living in Bushehr, Family welfare Centers, Literacy, Family Health.

References:

Documents

1. National Library and Archives of I. Iran (Sakma). 48802/293
2. Asnad-e Noyafte-ye Mohali: Arshive shakhsi-ye Simin Hafteh.
3. Asnad-e Bonyad-e Iran shenasi-ye shobe-ye Bushehr.

Interviews

The interviewer: Parvaneh Shahrokhmoghadam.

4. Dayeri, A. Khane dar, Motevaled-e 1327, bandar Dayer, 1399, Arshive shakhsi.
5. Dayeri, N. Khane dar, Motevaled-e 1322, Bushehr, 1399, Arshive shakhsi.
6. Gitizadeh. G. Arayeshgar, Motevaled-e 1327, Bushehr, 1398, Arshive shakhsi.
7. Hafteh, S. Dabir, Motevaled-e 1322, California, 1398, Arshive shakhsi.
8. Kadobari. SH. Dabir, Motevaled-e 1320, Bushehr, 1399, Arshive shakhsi.
9. Mehraban. A. Tajer, Motevaled-e 1316, Bushehr, 1398, Arshive shakhsi.
10. Motamen. B. Dabir, Motevaled-e 1326, Borazjan, 1399, Arshive shakhsi.
11. Shahabi. N. Dabir, Motevaled-e 1328, Bushehr, 1398, Arshive shakhsi.

Publications

12. Bolton- e Khabri – ye Khabar Gozari – ye Pars (Edare – ye Etelaat va Jahangardi – ye Ostan – e Bushehr), (1975), 1(23,63)
13. Peyk –e Khojasteh (Haftegi- Siyasi - Eghtesadi- Adabi Vize – e Khaliye Fars). (1975). 26 (1148, 1174).
14. Nashre – ye Komite – ye Shomare – ye 3 (Atelaat Va Amozesh – e Mardom – e Bushehr), (1976), 12.

Books:

15. Adamiyat, F. (1980). Shooresh bar Emtiyazname – ye Rezi, Political analysis, Tehran: Payam Publication.
16. Afary, Z. (1998). Anjomanhaye Sere Zanan Dar Enghelab-e Mashrooteh, translated by Javad Yousefian, Tehran: Banoo Publication.
17. Ahmadi Khorasani, N. Ardalani, P. (2003). Senator, Tehran: Tose-e Publication.
18. Afkhami, M. (1997). Enghelab-e Mosalemat Amiz: Morori Bar Fa`liyatha va Dastavardha-ye Sazmane Zanan-e Iran (1964- 1978), Iran Name, 15 (59).
19. Afkhami, M. (1998). Women, State, and Society in Iran 1963-1978 (An Interview with Mahnaz Afkhami), Editor: Gholam Reza Afkhami, The Iranian Studies Foundation Publication.

20. Afkhami, M. (BI TA), Pishnahadhay-e Aslahi Darbare-ye Tashkilat va Barnamehaye Sazeman-e Zanan-e Iran, Tehran: The Iranian women's organization Publication.
21. Azimi, F. (1993). *The Crisis of Democracy in Iran*, translated by: Abdolreza Hoshang Mahdavi- Bizan Nozari, Tehran: Alborz Publication.
22. Bamdad, B. (1963). *The status of women in Iran between the Constitutional Revolution (1905-11) and the White Revolution (Zan-e Irani az Enghelab-e Mashrooteh ta Enghelab-e Sefid)*, Vol 2, Tehran: Ebn-e Sina Publication.
23. Babran, S. (1998). *Nashriat-e Vij-e Zanan Dar Iran-e Moaser*, Tehran: Roshangaran Publication.
24. Barasi Tahsilst` Sen` Shoghl-e Azay-e Shoray-e Shoab-e Sazeman-e Zanan-e Iran (1977), Tehran: The Iranian women's organization Publication.
25. *Constitution of the Women's Organization of Iran*, Tehran: The Iranian women's organization Publication.
26. E'temād-al-Saltane, M. (1971). *Rūz-nāma-ye k̄āterāt Etemad-al-Saltane*, Research by Iraj Afshar, Tehran: Amir kabir Publication.
27. Fathi, M. (2004). *Kanoon-e Banovan*, Tehran: ontemporary History Studies Center Publication.
28. *Gozaresh-e Fa'liyathay-e shoray-e Markazi Komitehay-e Motaleati va Tahghighati Sazman-e Zanan-e Iran be Majma-e Omoomi Sazman-e Zanan (1970- 1971)*, Tehran: The Iranian Woman's Organization Publication.
29. *Gozaresh-e Fa'liyathay-e Sazmane Zanan-e Iran (1974- 1975)*, Tehran: The Iranian Woman's Organization Publication.
30. Golbon, M. (2000). *Golzare Khamoosh; Yadnameye Banoo Razieh Daneshian (Golbon)*, Tehran: Rasanesh Publication.
31. Hafezian, M.H.(2008) *Women " s organizations in Iran in the Pahlavi era*,2,p.1-19.
32. Homayoun Pour, P. (1976). *The Experimental Functional Literacy Project for the Social and Economic Promotion of Rural*, Tehran: Wol Research Unit.
33. Jami, (1983). *gozashte cheragh-e rahe ayandeh ast; Tarikhe Iran dar Faseleh do Koudeta (1920 – 1953)*, Tehran: ghoghnoos Publication.
34. Khosropanah, M. (2002). *Hadafha va mobarezaye zan-e irani az enqelab-e mashroot-e ta sultanat-e pahlavi*, Tehran: Payam-e emrooz Publication.
35. Malekzadeh, E. Edrisi, T. (2020). *Performance of Iranian Women's Organization: A Case Study of Bushehr Province (1345-1357)*, 11(25), 201-231.
36. Mashayekhi, A.L.KH. (2016). *Amoozesh VA parvaresh-e Shahrestane Bushehr*, Bushehr: sahifiye kherad.
37. Nahid, A.L.H. (1981). *Women's Iran in the Constitutional Movement (Zanan-e Iran Dar Jonbesh-e Mashrooteh)*, Germany: Navid.
38. Rahmanian, D. Mirkiaee, M. (2013). *The Impact of Expensiveness and Famine on People and Government Trade in Naseri Era*, *Research on Social History Institute of Humanities and Cultural Studies*, 3 (2), 65- 97.
39. Ranjbar Omrani, H. (2006). *Sazeman-e Zanan-e Iran*, Tehran: ontemporary History Studies Center Publication.
40. Sanasarian, E. (2005). *The Women's Right Movement in Iran*, translated by:
41. Nooshin Ahmadi khorasani, Tehran: Akhtaran Publication.
42. Salmasizadeh, M. Amiri, A. (2016) *The effect of the first Pahlavi modernization on women's status in society and family*,8 (15), 63-90.

فصل‌نامه علمی پژوهش‌های تاریخی (نوع مقاله پژوهشی)
معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان
سال پنجاه و ششم، دوره جدید، سال دوازدهم
شماره چهارم (پیاپی ۴۸)، زمستان ۱۳۹۹، صص ۷۰-۵۵
تاریخ وصول: ۱۳۹۹/۱۲/۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۲/۱۹
Doi: [10.22108/JHR.2021.127467.2152](https://doi.org/10.22108/JHR.2021.127467.2152)

تأسیس سازمان زنان بوشهر؛ مطالعه پژوهی: فعالیت‌های اجتماعی فرهنگی مراکز رفاه خانواده (۱۳۴۵ تا ۱۳۵۷ ش/ ۱۹۶۶ تا ۱۹۷۸ م)

پروانه شاهرخ مقدم* - حبیب‌الله سعیدی‌نیا** - الهام ملک‌زاده***

چکیده

سازمان زنان ایران در سال ۱۳۴۵ ش/ ۱۹۶۶ م تشکیل شد. هدف نهایی و رسالت این سازمان، افزایش دادن آگاهی‌های فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی زنان ایران بود. این سازمان حدود چهارصد شعبه در سراسر ایران داشت. شعبه بوشهر سازمان زنان نیز در ماه‌های آخر سال ۱۳۴۵ ش/ ۱۹۶۶ م تشکیل شد. بیشترین تأکید سازمان زنان بر افزایش آموزش و تحصیلات زنان و دختران و فراهم کردن تسهیلاتی برای ورود آنها به بازار کار بود. سازمان زنان بوشهر نیز بیشترین تمرکز خود را بر تشکیل انواع کلاس‌های هنری، برگزاری کلاس‌های سوادآموزی و آشناکردن زنان با فنون مختلف کاریابی و اشتغال گذاشت. مسئله پژوهش حاضر بر سی و تبیین روند تأسیس سازمان زنان بوشهر و خدمات و فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی این سازمان است. پرسش پژوهش آن است که سازمان زنان بوشهر در مراکز رفاه خانواده و در راستای خودآگاهی و ارتقای جایگاه زنان این منطقه چه خدماتی ارائه کرده است. این پژوهش به روش تحلیل محتوا و با تکیه بر منابع اصلی، اسناد آرشیوی، مطالعات میدانی و تاریخ شفاهی انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد سازمان زنان بوشهر در حوزه رفاه اجتماعی با تمرکز بر گسترش سوادآموزی و برپایی کلاس‌های آموزش حرفه‌ای، به‌ویژه در زمینه کسب‌وکار، و نیز ارائه مشاوره‌های خانوادگی و حقوقی، برای رشد آگاهی و گسترش اشتغال و ارتقای نقش و جایگاه زنان در امور مختلف اجتماعی و فرهنگی، بستر مناسبی فراهم آورد.

واژه‌های کلیدی: سازمان زنان، زنان بوشهر، مراکز رفاه خانواده، سوادآموزی، بهداشت خانواده.

* دانشجوی دکتری گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران parishahrokhmoghadam@gmail.com

** دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خلیج فارس، بوشهر، ایران (نویسنده مسؤول) saeedinia@pgu.ac.ir

*** استادیار پژوهشکده تاریخ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران malekzadeh.elham092@gmail.com

مقدمه

توجه به مسائل زنان و دختران و تلاش برای به صحنه کشاندن آنها و جذب بخشی از زنان تحصیل کرده و کارگر در اداره‌های دولتی و بازار کار ایران، از برنامه‌های دولت پهلوی بود. در همین راستا بود که رضاشاه پهلوی (۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ ش/ ۱۹۲۵ تا ۱۹۴۱ م) علاوه بر تأسیس مدارس دولتی دخترانه متعدد در سرتاسر ایران و اقدام جنجالی و معروف کشف حجاب، کانون بانوان را تأسیس کرد. کانون بانوان به دنبال این بود بر اساس الگویی که شاه در نظر داشت، زنان را آموزش دهد و تربیت کند. در واقع، رضاشاه همه فعالیت‌های مربوط به زنان را در این سازمان دولتی متمرکز و منحصر کرد.

پس از آن نیز محمدرضا شاه در راستای توسعه و مدرن‌سازی ایران، مسئله زنان و تشکل‌های زنانه را جدی گرفت. او در فاصله دهه‌های سی تا پنجاه شمسی/پنجاه تا هفتاد میلادی، چندین نهاد و مؤسسه و نیز سازمان دولتی و حکومتی برای زنان برپا کرد. حامیان حکومت این اقدام را در راستای مدرن‌کردن ایران دانستند. اقدامی که از نظر مخالفان مذهبی شاه، ترویج غرب‌زدگی و مخالفت با قوانین شرع مقدس اسلام تلقی شد.

سازمان زنان ایران یکی از نهادهای مهم حکومتی زنان در دوره محمدرضا شاه بود که در ابعاد گسترده و زمینه‌های مختلف، اقدامات درخور توجهی انجام داد. این سازمان علاوه بر تهران، در شهرها و حتی روستاهای ایران نیز فعالیت می‌کرد. براساس آمار رسمی و دولتی، سازمان زنان ایران تا سال ۱۳۵۶ ش/۱۹۷۷ م حدود چهارصد شعبه در سراسر ایران تأسیس کرد.

در اواخر سال ۱۳۴۵ ش/۱۹۶۶ م نیز سازمان زنان در بوشهر و مناطق تابعه آن تأسیس شد و فعالیت

خود را شروع کرد. در باره مراکز رفاه خانواده و بررسی عملکرد و اقدامات آن، مطالعه‌های علمی با رویکرد تاریخی وجود ندارد؛ بنابراین این پژوهش در پی توجه به این موضوع و نگارش آن با تکیه بر منابع اصلی، اسناد آرشیوی، مطالعه‌های میدانی و تاریخ شفاهی است.

بخش فراوانی از اطلاعات گردآوری شده در این پژوهش، از مصاحبه با افرادی جمع‌آوری شده است که از اعضای اصلی سازمان زنان بوشهر بوده‌اند. سیمین هفته از جمله این افراد است که دبیر سازمان زنان استان بوشهر بوده است و در حال حاضر در خارج از کشور ساکن است. نازیلا دیری مصاحبه‌شونده دیگر است که دبیر سازمان زنان شعبه شهرستان بوشهر و رئیس شورای شهر بوشهر بوده است و در حال حاضر ساکن بوشهر است. بهجت مؤمن، دبیر سازمان زنان شهرستان دشتستان، و الهه دیری، دبیر سازمان زنان دیر، نیز از اصلی‌ترین منابع تاریخ شفاهی این پژوهش‌اند که اطلاعات موثق و کاملی در اختیار مصاحبه‌کننده گذاشتند. دیگر افراد ذکر شده در پژوهش نیز از افراد آگاه به فعالیت‌های سازمان زنان بوشهر، در مقطع زمانی موضوع مطالعه‌اند. افرادی که با در اختیار گذاشتن اطلاعات خود، به پیشبرد روند پژوهش حاضر کمک شایانی کردند.

از لحاظ پیشینه پژوهش، گفتنی است درباره این موضوع تاکنون پژوهش مستقل تاریخی صورت نگرفته است؛ اما درباره تشکیل سازمان زنان و فعالیت‌های آن، به طور کلی در ایران مطالب مفیدی به چاپ رسیده که در این پژوهش، از برخی از آنها نیز استفاده شده است؛ از جمله گزارش‌های سالانه سازمان زنان و همچنین گزارش‌های بولتن‌های خبری این سازمان که انتشارات خود سازمان زنان آنها را چاپ کرده است.

پژوهش این است که سازمان زنان بوشهر در مراکز رفاه خانواده، برای رشد خودآگاهی و ارتقا جایگاه زنان این منطقه، چه خدماتی ارائه کرده است. این پژوهش بر این فرض مبتنی است که سازمان زنان بوشهر، نقش و جایگاه زنان این منطقه را در عرصه‌های مختلف آموزشی و بهداشتی و فرهنگی و حقوقی ارتقا بخشید.

نگاهی به تاریخچه فعالیت و حرکت‌های سیاسی و اجتماعی زنان در ایران

در بیشتر دوران تاریخ ایران، زنان شهری در اندرونی محبوس بودند؛ اما گاه گاه بدون وجود تشکیلات خاص و به‌صورت خودانگیخته، در برابر معضلات زندگی یا بحران‌هایی که بر زندگی عادی آنها اثر می‌گذاشت، خشمگینانه از خانه بیرون می‌آمدند و به تظاهرات اعتراض‌آمیز مدنی و اجتماعی دست می‌زدند. بروز قحطی یا کمبود نان و آرد و گران شدن سرسام‌آور آن از جمله بحران‌هایی بود که اعتراض زنان را به دنبال داشت؛ برای مثال، در سال ۱۲۷۷ق/۱۸۶۱م یکی از این اعتراض‌ها و قیام‌های مهم در تهران اتفاق افتاد که در برخی از تواریخ عصر قاجار ثبت شده است (رحمانیان و میرکیایی، ۱۳۹۶: ۶۵ تا ۹۷). این حرکت‌های اعتراضی گاه جنبه سیاسی به خود می‌گرفت و زنان به شخص شاه اعتراض می‌کردند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۵۰: ۱۰۵۹).

مهم‌ترین حرکت سیاسی و اجتماعی زنان به دوران ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۶۳ تا ۱۳۱۳ق/۱۸۴۷ تا ۱۸۹۶م) باز می‌گردد. در سال ۱۲۶۹ق/۱۸۵۳م و در خلال مخالفت با قرارداد رژی، معروف به قیام تنباکو، برای نخستین بار زنان، البته بدون تشکیلات خاصی، به خیابان و حوزه عمومی آمدند و همراه با مردان و با مطالبه لغو قرارداد، علیه شاه شعارهای سیاسی سر

در سال‌های پس از انقلاب، کتاب *سازمان زنان ایران* نوشته حمیرا رنجبر عمرانی که مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران در سال ۱۳۸۵ش چاپ کرد، تنها اثری است که در زمینه فعالیت‌ها و تشکیلات این سازمان نوشته شده است. در خارج از ایران نیز مهناز افخمی، دبیر کل سازمان زنان ایران، در دو اثر خود چگونگی تشکیل و فعالیت‌های گوناگون و تشکیلات سازمان زنان ایران را بررسی کرده است.

مقاله «انقلاب مسالمت‌آمیز: مروری بر فعالیت‌ها و دستاوردهای سازمان زنان ایران (۱۳۴۳ - ۱۳۵۷)» که تابستان ۱۳۷۶ش در شماره ۵۹ مجله ایران‌نامه به چاپ رسید، یکی دیگر از آثاری است که در این باره منتشر شده است. کتاب *جامعه، دولت و جنبش زنان ایران* اثر مهناز افخمی، درباره سازمان زنان ایران جزئیات بیشتری دارد. در قسمتی از مقاله «سازمان‌های زنان در ایران عصر پهلوی» که محمدحسین حافظیان در زمستان ۱۳۸۷ش در فصلنامه مطالعات سیاسی چاپ کرد نیز معرفی کلی از سازمان زنان، تشکیلات، اقدامات و نارسایی‌های این سازمان ارائه شده است.

زهرا براتی در سال ۱۳۹۷ش در مقطع کارشناسی ارشد از پایان‌نامه خود با نام «سازمان زنان کردستان» در دانشگاه الزهراء دفاع کرد. او در این پایان‌نامه، فعالیت‌های این سازمان را در استان کردستان ذکر کرده است. الهام ملک‌زاده و طیبه ادیسی نیز در مقاله «عملکرد سازمان زنان ایران: مطالعه موردی استان بوشهر (۱۳۴۵ - ۱۳۵۷ش)» که در زمستان ۱۳۹۹ش در شماره بیست و پنج مجله تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام به چاپ رساندند، چگونگی شکل‌گیری سازمان زنان بوشهر و عملکرد آن را بررسی کردند.

مسئله پژوهش حاضر بررسی و تبیین چگونگی تشکیل سازمان زنان بوشهر و خدمات و فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی این سازمان است. پرسش

دادند. هرچند این شعارها از عمق سیاسی و درک اجتماعی خالی بود (آفاری، ۱۳۷۷: ۸ تا ۷۰).

تداوم این اقدامات، نقش‌آفرینی بی‌نظیر زنان را در بحبوحه انقلاب مشروطه رقم زد و برای نخستین بار در تاریخ ایران، زنان برای دفاع از حقوق خود و ایجاد تسهیلاتی در راستای مشارکت اجتماعی و سیاسی، تشکیلات و تشکل‌های زنانه‌چندی ایجاد کردند (ناهد، ۱۳۶۰: ۹ و ۱۰). پس از مشروطه نیز وضعیت جامعه سنتی ایران و محدودیت‌های فراوان پیش روی زنان باعث نشد فعالیت‌های آنها از بین برود و تلاش زنان، ولو در محافل مخفی و محدود، همچنان ادامه پیدا کرد. در فاصله انقلاب مشروطه تا به قدرت رسیدن رضاشاه و گسترش برخی فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی، زنان به تدریج موجی از نوگرایی و رونق عرصه‌های فکری و ارتقای آگاهی‌های اجتماعی را تجربه کردند.

بیشترین نمود این رشد در ایجاد و گسترش مدارس دخترانه و پس از آن ایجاد جمعیت‌های زنان و برپایی نشریات مربوط به زنان در تهران و به مرور، در شهرهای دیگر بود (خسروپناه، ۱۳۸۱: ۳۹). در دوره رضاشاه، زنان آزادی‌های اجتماعی بیشتری به دست آوردند؛ ولی تا سال ۱۳۱۰ش/۱۹۳۱م، تمام جمعیت‌های مستقل مربوط به زنان منحل شد و فعالیت‌های آنها زیر لوای قانون بانوان درآمد. در این دوره، تأسیس قانون بانوان فرصتی برای زنان فراهم آورد تا در فعالیت‌های اجتماعی و عمومی حضور یابند. این قانون با برگزاری کلاس‌های مختلف سوادآموزی، هنر، خیاطی و برش و نیز کلوپ ورزشی بستری فراهم آورد تا زنان در این عرصه‌ها فعالیت کنند (سلماسی‌زاده و امیری، ۱۳۹۶: ۸۲ و ۸۳).

محمدرضاشاه با تأثیرگرفتن از گفتمان مدرنیته جهانی می‌خواست ایران را مدرن کند و به همین

علت، قادر نبود زنان را در حکم نیمی از اعضای جامعه نادیده بگیرد؛ بنابراین برای اثربخشی بیشتر حضور آنها در جامعه، فضای بازتری در شئون اجتماعی و سیاسی به وجود آمد. «این موضوع برای بخش‌های مورد تأیید و حتی حمایت حکومت فرصت جدیدی شمرده شد. این بخش‌ها توانستند مجوز تأسیس سازمان‌هایی را که اغلب تحت نظارت مستقیم دولت قرار داشتند، به دست آورند. زنانی که توانایی انجام فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی داشتند، از این مجوزها استفاده کردند و موقعیت جدیدی برای فعالیت‌های بیشتر در ایران را موجب شدند» (احمدی خراسانی و اردلان، ۱۳۸۲: ۴۵۲).

در رأس این سازمان‌ها شورای عالی جمعیت‌های زنان بود که در سال ۱۳۳۸ش/۱۹۵۹م، از ائتلاف همه جمعیت‌های فعال زنان تأسیس شد. این سازمان به مدت هفت سال، یعنی تا سال ۱۳۴۵ش/۱۹۶۶م، فعالیت‌های مختلفی، به‌ویژه در زمینه‌های مدنی و فرهنگی و سیاسی، در راستای اهداف دولت انجام داد (رنجبر عمرانی، ۱۳۸۵: ۷۵).

از اواخر سال ۱۳۴۴ش/۱۹۶۵م، زرمه‌های مخالفت با ارکان شورای عالی زنان از درون کادر اداری شورای عالی برخاست. سرانجام این نهاد دولتی به علت کارایی نداشتن ارکان اجرایی و تسلط نظام سنتی، در سال ۱۳۴۵ش/۱۹۶۶م منحل شد (احمدی خراسانی و اردلان، ۱۳۸۲: ۴۸۷). مدت کوتاهی پس از انحلال شورای عالی جمعیت‌های زنان، سازمان زنان ایران با امکانات مالی و انسانی بیشتری جایگزین آن شد (رنجبر، ۱۳۸۵: ۹۳ تا ۹۷). همان‌طور که در آخرین اسانامه این سازمان در سال ۱۳۵۴ش/۱۹۷۵م آمده است، هدف این سازمان افزایش دانش سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زنان بود (اسانامه سازمان زنان ایران، مصوب سال ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۵ش).

شعبه‌های سازمان زنان مهم‌ترین واحد تشکیلاتی آن بود که در محله‌های شهر و روستا به وجود آمد. در همین راستا، کمیته‌ای در سازمان شکل گرفت. افراد این کمیته به صورت داوطلب، برای بهبود محیط و آشنا کردن زنان با حقوق و مسئولیت‌هایشان کوشش می‌کردند. این‌گونه، سازمان زنان ایران موفق شد به طور تقریبی با ایجاد چهارصد شعبه در سراسر کشور، فعالیت‌های بیش از هفتاد هزار زن ایرانی را پوشش دهد.

یکی از این شعبه‌ها در بندر بوشهر تشکیل شد. بوشهر از جمله شهرهایی بود که سابقه فعالیت و جنبش زنان در آنجا به پیش از مشروطه می‌رسید. در طول جنگ جهانی اول نیز زنان بوشهری خوش درخشیدند و در برخی جبهه‌های نبرد، دوش به دوش مردان جنگیدند. پس از جنگ جهانی اول روند جنبش زنان در بوشهر، به ویژه در زمینه آموزش و تعلیم و تربیت، شتاب بیشتری گرفت. در این راستا، باید به اقدام شوکت سلامی در تأسیس دبستان دخترانه معینی، از نخستین مدارس دخترانه نوین ایران در بوشهر، اشاره کرد. این مدرسه در سال ۱۳۰۵ش/۱۹۲۶م تأسیس شد. پس از آن نیز باید به برپایی دبیرستان شاهدخت و انتشار نشریه نورافشان اشاره کرد. این نشریه را نیز شوکت سلامی منتشر می‌کرد. ویژگی برجسته مطالب نشریه نورافشان، مقاله‌های گوناگون درباره مسائل مختلف زنان بود (مهربان، مصاحبه: ۱۳۹۸).

در طول سال‌های آینده، فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی و فرهنگی زنان بوشهر روبه‌فزونگی نهاد. آنها با توجه به فضای جدیدی که برای حضور زنان در عرصه عمومی فراهم شد، از فرصت استفاده کردند و به آن سمت و سوی هدفمندتری دادند. زنان بوشهری با وجود محدودیت‌های حکومت رضا شاه، از راه‌های مختلف برای ادامه فعالیت‌های خود تلاش کردند.

شکل‌گیری سازمان زنان بوشهر: از نخستین اقدام برای تشکیل شعبه سازمان زنان ایران در بوشهر، تاریخ دقیقی در دست نیست. براساس برخی اسناد موجود در آرشیو ملی، از همان سال ۱۳۴۵ش/۱۹۶۶م و پس از انحلال شورای عالی جمعیت‌های زنان ایران و ایجاد سازمان زنان ایران، برای ایجاد شعبه‌ای از این سازمان در بندر بوشهر تلاش‌هایی شد؛ اما گویا به علت کمبود مکان و برخی مشکلات اداری دیگر، چندان با موفقیت همراه نبود؛ همچنین علاوه بر بندر بوشهر، در فاصله سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۴۹ش/ ۱۹۶۶ تا ۱۹۷۰م چندین شعبه از سازمان زنان ایران در برخی از شهرستان‌های تابع استان بوشهر تأسیس و راه‌اندازی شد (ساکما، ۲۹۳/۴۸۸۰۲).

در بوشهر، سازمان زنان ایران را بانوان فعال در بخش‌های اجتماعی و زنان شاغل تأسیس کردند. به علت برخورداری از سواد و دانش، بیشترین زنانی که جذب سازمان زنان شعبه بوشهر شدند، نخست معلمان و شاغلان زن در اداره آموزش و پرورش بوشهر بودند و سپس زنان شاغل در اداره‌های دولتی و در نهایت، زنان خانه‌دار (هفته، مصاحبه: ۱۳۹۸).

پس از فراز و فرودهای اداری و نام‌نگاری‌های متعدد، به علت وجود مناسبات دست‌وپاگیر اداری و جدی‌نگرفتن این سازمان توسط مسئولان عالی‌رتبه دولتی در بوشهر، در اوایل سال ۱۳۴۶ش/۱۹۶۷م نخستین انتخابات برای مشخص شدن دبیرکل سازمان زنان در بوشهر برگزار شد. محل این تجمع، سالن تنها سینمای بوشهر، یعنی سینما فانوس (سینما بهمن فعلی) بود.

در این انتخابات، علاوه بر برخی از رؤسای شعبه‌های سازمان زنان در شهرستان‌های استان بوشهر که در آن زمان جایگزین کمیته‌های شورای عالی زنان این شهرستان‌ها شده بودند، تاحدودی از تمامی اقشار

زنان بوشهر دعوت شده بود تا فعالانه حضور پیدا کنند و در رأی‌گیری شرکت کنند. همچنین برای نظارت، از معتمدان محل و چند تن از رؤسای اداره‌های دولتی دعوت شده بود. فرمانداری بوشهر بر رأی‌گیری نظارت داشت و آن را انجام داد.

بیشتر زنان شرکت‌کننده در این انتخابات، شاغلان در آموزش و پرورش بوشهر و همچنین زنان خانواده‌های بانفوذ بوشهر بودند. سرانجام، سیمین هفته با رضایت جمعیت درخور توجهی در حکم نخستین رئیس و دبیرکل سازمان زنان ایران استان بوشهر انتخاب شد (هفته، مصاحبه: ۱۳۹۸).

به دنبال این انتخاب، سیمین هفته که تا پیش از این در اداره آموزش و پرورش بوشهر شاغل بود، به صورت داوطلب و در ابتدا به شکل نیمه‌وقت و با توجه به آیین‌نامه مرکزی سازمان زنان ایران مشغول به کار شد. پس از بیشتر شدن حجم کارهای اداری سازمان زنان در بوشهر، سیمین هفته ناچار شد از آموزش و پرورش، مأمور به خدمت در سازمان زنان ایران شاخه استان بوشهر شود. از این زمان بود که به صورت تمام‌وقت، در مقام دبیر سازمان زنان استان بوشهر و با معاونت هما‌همت یار و چند کارمند رسمی به کار خود ادامه داد (هفته، مصاحبه: ۱۳۹۸).

شعبه مرکزی که در تهران بود، سازمان زنان استان بوشهر را به صورت مستقیم اداره می‌کرد. سازمان زنان ایران در سال‌های نخست تشکیل، هنوز قدرت چندانی نداشت و بودجه درخور توجهی به آن تعلق نمی‌گرفت و مثل دهه پنجاه شمسی، زیرمجموعه و در حمایت سازمان برنامه و بودجه قرار نگرفته بود؛ بنابراین شعبه‌های این سازمان نیز ابتدای تأسیس در استان‌ها و شهرستان‌ها، با مشکلاتی مواجه شدند (افخمی، ۱۳۸۲: ۵۴).

سازمان زنان بوشهر نیز از این مقوله مستثنی نبود.

نبود مکان مناسب برای محل استقرار ساختمان این سازمان، از مشکلات مهم سازمان زنان بوشهر بود. از این رو در اوایل فعالیت، جلسه‌های آن در عمارت هفته برگزار می‌شد که به خانواده سیمین هفته تعلق داشت. پس از مدتی و با پیگیری‌هایی که دبیرکل سازمان زنان ایران شعبه استان بوشهر انجام داد و مساعی برخی از مقام‌های عالی‌رتبه بندر، در محل فرمانداری بوشهر، اتاقی به انجام کارهای اداری این سازمان اختصاص یافت (ساکما، ۲۹۳/۴۸۸۰۲).

با گسترش کارهای اداری و به‌ویژه رفت‌وآمد مکرر و انبوه زنان به تنها اتاق سازمان زنان شعبه بوشهر، تصمیم گرفته شد محلی مسکونی برای این کار اجاره شود و به سازمان زنان اختصاص داده شود. این انتقال انجام شد؛ اما به علت مشکلات مالی، سازمان زنان بوشهر قادر نبود اجاره‌بهای ملک اجاره شده را پرداخت کند. بارها با نامه و مراجعه حضوری، موضوع با فرمانداری و استانداری بوشهر و همچنین با تهران در میان گذاشته شد (ساکما، ۲۹۳/۴۸۸۰۲). آرشبو مرکز ایران‌شناسی شعبه بوشهر). سرانجام هما‌روحی، دبیرکل سازمان زنان ایران، از استانداری استان ساحلی بنادر و جزایر خلیج فارس و دریای عمان درخواست کرد اجاره‌بهای عقب‌افتاده این سازمان را در استان بوشهر پرداخت کند (ملک‌زاده، ۱۳۹۹: ۱۸۷). به این ترتیب، در اوایل دهه پنجاه شمسی، ساختمان اختصاصی سازمان زنان بوشهر براساس نقشه مرکزی، در محل فلکه شهربانی (میدان قدس فعلی) ساخته شد و به این سازمان تحویل داده شد. به دنبال رفع مشکل برای محل ثابت ساختمان سازمان زنان، کارهای آن نیز گسترش بیشتری پیدا کرد (دیری، مصاحبه: ۱۳۹۹).

در تأیید این موضوع، سیمین هفته می‌گوید: «به‌ویژه بعد از آنکه مهناز افخمی به سمت وزارت امور زنان و

تأسیس و فعالیت‌های مراکز رفاه خانواده

مراکز رفاه خانواده مهم‌ترین رکن و واحد خدماتی سازمان زنان ایران بود. فعالیت‌های این مراکز آموزش سواد یا آموزش حرفه‌وفن، مهدکودک، بهداشت و تنظیم خانواده، مشاوره خانواده و امور حقوقی را شامل می‌شد.

در شهرستان‌ها، این فعالیت‌ها زیر نظر فردی منصوب از طرف دبیرکل سازمان زنان ایران با نام دبیر استان و تعداد معدودی از کارمندان وابسته به سازمان، یعنی افراد موظف، انجام می‌گرفت. در صورت کم‌بودن افراد موظف سازمان، از افراد داوطلب استفاده می‌شد (رنجبر، ۱۳۸۵: ۱۱۱).

با عنایت به خدمات مراکز رفاه سازمان زنان ایران در سرتا سر کشور، از جمله بوشهر، در ادامه این پژوهش جزئیات هرکدام از این خدمات و همچنین عملی شدن آنها در سازمان زنان بوشهر بررسی می‌شود.

سوادآموزی

سوادآموزی و آموزش حرفه‌ای، هسته مرکزی و اصلی مراکز رفاه بود. برنامه سوادآموزی سازمان زنان، دو برنامه سوادآموزی ابتدایی و سوادآموزی تابعی را شامل می‌شد. در برنامه سوادآموزی ابتدایی، سازمان زنان ایران با همکاری سپاهیان دانش، فعالیت‌هایی با نام مبارزه با بی‌سوادی و در راستای همکاری با وزارت آموزش و پرورش و کمیته ملی پیکار جهانی با بی‌سوادی آغاز کرد. این فعالیت‌ها بیشتر در قالب برگزاری کلاس‌های سوادآموزی در روستاها و شهرهای کوچک بود. به طور کلی، هدف واحد آموزش مراکز رفاه سازمان زنان از برگزاری کلاس‌های سوادآموزی این بود که زنان کمترین توانایی را در خواندن و نوشتن پیدا کنند. به این منظور که به منابع دست‌یابند که به بهبود سطح زندگی خانواده کمک

مشاور و معاون استانداری کشور انتخاب شد و به تبع آن، در تمامی استان‌های کشور تمامی دبیران سازمان زنان معاون و مشاور استاندار شدند، من نیز از وزارت آموزش و پرورش به وزارت کشور منتقل شده و کارها گسترش بیشتری پیدا کرد» (هفته، مصاحبه: ۱۳۹۸؛ آرشیو شخصی سیمین هفته، سند شماره ۱).

اعضای سازمان زنان استان بوشهر، به غیر از کارمندان اداری و معلم‌های کلاس‌ها و مربی‌ها و کادر موظف مراکز رفاه خانواده، بقیه همه افتخاری بودند و برای کارهای خود، دستمزدی دریافت نمی‌کردند (دیری، مصاحبه: ۱۳۹۹). براساس بخشنامه وزارت کشور و نخست‌وزیری، همه اداره‌های دولتی در بوشهر موظف بودند در مواقع لزوم با این سازمان همکاری کنند.

سیمین هفته «همکاری با شهرداری جهت ایجاد خانه‌های ارزان‌قیمت برای افراد کپرنشین، حمایت زنان تحت ظلم همسران و ایجاد کار برای زنان» را بزرگ‌ترین دستاورد ملموس سازمان زنان بوشهر می‌داند (هفته، مصاحبه: ۱۳۹۸).

سازمان زنان استان بوشهر علاوه بر بندر بوشهر، تا اواخر دهه چهل شمسی/شصت میلادی در دیگر شهرهای استان از جمله برازجان، بندرگناوه، بندردیلم، خورموج، بندردیر و بندرکنگان شعبه‌هایی ایجاد کرد. سازمان از این زمان، فعالیت و دادن خدمات به زنان این مناطق را آغاز کرد. هرکدام از این شعبه‌ها، در شهرستان‌ها و حتی روستاهای اطراف، در حوزه زنان فعالیت‌های متنوعی انجام می‌دادند. در همین راستا هورا سا شکوه، معاون دبیرکل سازمان زنان ایران، به اتفاق والی‌زاده و به نمایندگی سازمان زنان ایران، برای تشکیل شعبه‌های سازمان زنان به بوشهر سفر کردند (ساکما، ۲۰۲/۴۸۸۰۳/۲۹۳). فعالیت‌های این شعبه‌ها شامل همه فعالیت‌هایی بود که در سازمان زنان مرکز استان، یعنی بندر بوشهر، انجام می‌گرفت.

کند (گزارش فعالیت‌های سازمان زنان، ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴: ۶۸).

یکی از محورهای مهم فعالیت‌های سازمان زنان بوشهر نیز، برگزاری کلاس‌های سوادآموزی در شهرها و برخی از روستاهای اطراف آنها بود. با توجه به بی‌سوادی عام و فراگیر در مناطق روستایی، تمرکز اصلی شعبه‌های سازمان زنان بوشهر در روستاها بر برپایی کلاس‌های سوادآموزی و آموزش قرآن کریم بود. «آموزش تعالیم قرآن کریم در کنار سوادآموزی در روستاها بیشتر برای تشویق حضور زنان در کلاس‌های سوادآموزی و طبق خواسته خودشان بود» (دیری، مصاحبه: ۱۳۹۹).

براساس گزارشی از نشریه پیک خجسته: «با تشویق بخشدار، سازمان زنان بندر دیلم فعالیت چشمگیری در جهت آموختن سواد و تعلیم قرائت قرآن، گلدوزی تحت نظر خدیجه فروزنده رئیس سازمان آغاز کرده است که مورد استقبال بیشتر زنان بزرگسال و دختران قرار گرفته است» (نشریه پیک خجسته، ۱۳۵۴: ۲).

برنامه سوادآموزی تابعی، آموزش‌های بلندمدت، دیگر برنامه سازمان زنان در راستای سوادآموزی، به‌ویژه در روستاها، بود. برنامه سوادآموزی تابعی از طرح‌های یازده‌گانه برنامه سوادآموزی جهانی به شمار می‌رفت. این برنامه بر این عقیده بود که کلاس‌های سنتی با هدف آموختن و خواندن و نوشتن برای خانواده‌های روستایی، به‌ویژه افراد بزرگسال، انگیزه‌ای ایجاد نمی‌کند و آنها در کلاس‌ها به‌صورت گسترده شرکت نمی‌کنند؛ چون مطالب با زندگی روزمره آنها ارتباط خاصی ندارد. در حالی که سیستم جدید تدریس، فقط مسئله سواد را مطرح نمی‌کرد و جنبه‌های مختلف زندگی آنها را مانند بهداشت و تغذیه، تولید فراورده‌های کشاورزی و همچنین صنایع کوچک و... را در برمی‌گرفت (همایون‌پور، ۱۳۵۴: ۱۶ تا ۱۴).

برای زنان روستایی، این طرح راه‌گشای بااهمیتی بود؛ چون در کنار مسئله خواندن و نوشتن، برداشت جدیدی از زندگی روستایی بود که جنبه‌های مختلف زندگی را در برمی‌گرفت و کارگرداندن و انتخاب هدف‌ها و نحوه اجرا در محل با خود آنها بود (افخمی، ۱۳۸۲: ۷۰).

آموزش‌های حرفه‌ای

برپایی و راه‌اندازی مراکز آموزش حرفه‌ای، موفق‌ترین بخش تلاش‌های سازمان زنان ایران بود. در همین راستا، به علت فراهم کردن امکانات شغلی و کمک به سطح زندگی زنان نیازمند، به آموزش‌های حرفه‌ای خاص مانند خیاطی، بافندگی، ماشین‌نویسی (تایپ) و آرایشگری توجه شد (گزارش فعالیت‌های سازمان زنان، ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴: ۷۰). هدف آموزش حرفه‌ای این بود که زنان خدمات خود را در بازار عرضه کنند و بازده مالی و اقتصادی خوبی داشته باشند (افخمی، ۱۳۸۲: ۶۸).

در بوشهر نیز آموزش حرفه‌ای از فعالیت‌های چشمگیر مرکز رفاه سازمان زنان بود که ایجاد کلاس‌های قالبی‌بافی در روستاها و برگزاری کلاس‌های مختلف هنری از جمله بافندگی، لباس‌دوزی، گل‌سازی و غیره را ... شامل بود. ایجاد کارگاه‌های خیاطی و گل‌دوزی و آشنایی زنان با فنون مختلف همچون ماشین‌نویسی (تایپ)، برای کارایی دختران جوان در بوشهر و دیگر شعبه‌های استان بوشهر صورت می‌گرفت. در کلاس‌های آموزشی، بیشتر زنان و دختران جوان به منظور یادگیری حرفه‌ای، برای کسب درآمد شرکت می‌کردند (گیتی‌زاده، مصاحبه: ۱۳۹۸).

براساس خبری از خبرگزاری پارس، در جشنی که سازمان زنان استان بوشهر برای گرامیداشت هفته

کودک، در مهدکودک سازمان زنان و با حضور استاندار و گروهی از مقام‌های محلی و با نشان برگزار کرد هندسی، دبیر مرکز رفاه سازمان زنان در بوشهر، به قسمتی از آموزش حرفه‌ای سازمان در بوشهر اشاره کرد. به گفته هندسی: «به منظور آموزش حرفه‌ای برای تمام طبقات بانوان و دوشیزگان، کلاس‌هایی در رشته‌های خیاطی، آرایش، آشپزی، ماشین‌نویسی، بافندگی و خانه‌داری دایر گردیده که تعلیمات مورد نظر طبق برنامه تنظیمی به آنان آموزش داده می‌شود و در نتیجه همکاری این سازمان با اداره کل بهداشتی استان و سازمان شاهنشاهی خدمات اجتماعی، طبقات مختلف این منطقه توانسته‌اند از کمک‌های مؤثر و ارزنده این مرکز بهره‌مند گردند» (خبرگزاری پارس، ۱۲ آبان ۱۳۵۴: ۲).

خبرگزاری ذکرشده در شماره دیگری، درباره برگزاری این کلاس‌ها توسط شعبه‌های شهرستان‌های سازمان زنان استان بوشهر گزارش جالب توجهی منتشر کرده بود. این گزارش از تشکیل کلاس‌های خیاطی و آشپزی و آرایش برای ۹۸ نفر در بخش‌های خورموج و گناوه و تشکیل کلاس‌های خیاطی، بافندگی، ماشین‌نویسی، آشپزی و قرائت قرآن در دو بخش فوق و دیلم خبر داده است. همچنین در این گزارش اشاره شده این سازمان در بوشهر، به تشکیل کلاس‌های ماشین‌نویسی اقدام کرده است و برای پذیرفتن هنرآموز در کلاس‌های ذکرشده، آمادگی کامل دارد (خبرگزاری پارس، ۲۲ خرداد ۱۳۵۴: ۲).

تشکیل مهدکودک

در مراکز رفاه خانواده، واحد مهدکودک وظیفه رسیدگی به کودکان در خانواده‌های کم‌درآمد و پرآلود را برعهده داشت؛ همچنین با توجه به وضعیت خاصی که زنان داشتند، ایجاد این واحد فرصت شرکت در

کلاس‌های آموزشی مراکز رفاه را فراهم می‌کرد. علاوه بر این، مهدهای کودک در تمام مناطق کارگری سازمان زنان تشکیل شده بود (گزارش فعالیت‌های شورای مرکزی کمیته‌های مطالعاتی و تحقیقاتی سازمان زنان ایران...، ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰/۱۳۷۰ و ۱۹۷۱م: ۴۹)؛ یعنی در مناطقی که زنان کارگر زندگی می‌کردند که به طور معمول در حول و حوش کارخانه‌ها بود. هدف از این کار، آشکارا از ایجاد مهدهای کودک سازمان زنان گسترده‌تر بود؛ همچنین پس از تغییر قانون کار و تهیه تصویب‌نامه از طرف سازمان زنان، تمامی کارخانه‌ها و اداره‌های دولتی موظف شدند برای زنان کارگر و کارمندان دولت، در همان محل کار، مهدکودک تأسیس و دایر کنند (افخمی، ۱۳۸۲: ۸۹).

در بوشهر نیز در محل سازمان زنان، مهدکودک بزرگی با تجهیزات رفاهی و خدماتی کامل دایر شد که شامل وسایل خواب و اسباب‌بازی بود. در این مهدکودک غذای گرم طبخ و پخته می‌شد. علاوه بر این، مأمور خرید و چند مربی کودک نیز هر روزه حضور داشتند و خانمی مجرب و دوره‌دیده، آنجا را مدیریت و اداره می‌کرد (دیری، مصاحبه: ۱۳۹۹).

مشکل نگهداری از کودکان یکی از مشکلات زنان کارمند در بوشهر بود. در همین راستا، سازمان زنان بوشهر علاوه بر مهدکودک شماره اول، مهدکودکی اختصاصی نیز برای نگهداری کودکان زنان کارمند دایر کرد که با استقبال زنان کارمند بوشهر مواجه شد. این مهدکودک همان امکانات و تجهیزات مهدکودک شماره اول را داشت (شهابی، مصاحبه: ۱۳۹۸).

همه کارکنانی که در مهدکودک‌ها و دیگر بخش‌های مراکز رفاه سازمان زنان بوشهر مشغول به کار بودند، در استخدام رسمی سازمان زنان بودند و پس از انحلال و بسته شدن سازمان زنان در بوشهر، همه آن کارکنان به اداره بهزیستی بوشهر منتقل شدند (هفته، مصاحبه: ۱۳۹۸).

خبرگزاری پارس درباره جشن هفته کودک که سازمان زنان بوشهر برپا کرده و از استاندار و برخی مقام‌های محلی نیز دعوت کرده بود، گزارشی تهیه کرد و در آن، بخشی از سخنرانی هندسی درباره خدمات مهدکودک مرکز رفاه بوشهر را منتشر کرد. در این گزارش آمده بود: «خانم هندسی، مدیر مرکز رفاه استان بوشهر، خلاصه‌ای از کارهای انجام‌شده در یک‌ساله اخیر را برشمرد و اظهار داشت: در حال حاضر تعداد ۵۰ نفر از کودکان بی‌بضاعت هم‌روزه صبح و عصر در مهدکودک این مرکز به نحو شایسته‌ای زیر نظر مربیان دلسوز و علاقه‌مند نگهداری و از نظر تغذیه و بهداشت و مسائل سرگرمی و پوشاک، به طور رایگان مراقبت کافی به عمل می‌آید» (خبرگزاری پارس، ۱۲ آبان ۱۳۵۴: ۲).

نشریه اطلاعات و آموزش مردم استان بوشهر در شماره ۱۲ خود که به مناسبت برپایی جشن‌های پنجاهمین سال تأسیس رژیم پهلوی منتشر کرد، به دایر بودن این مهدکودک اشاره کرد و از «آیین‌های ملی که در بزرگداشت پنجاهمین سال شاهنشاهی در بوشهر برگزار شده بود و از توزیع شیرینی و کتاب بین کودکان مهدکودک و شبانه‌روزی خیریه فرح پهلوی توسط سازمان زنان بوشهر» خبر داد (نشریه اطلاعات و آموزش مردم استان بوشهر، س ۱۳۵۵: ش ۶۰/۱۲).

به نظر می‌رسد با هدف ارائه تبلیغات با محور نظام شاهنشاهی، حکومت پهلوی دوم از اقدامات رفاهی و حتی تغذیه کودکان بی‌بضاعت در مهدکودک‌ها و سایر خدمات سازمان زنان، بهره‌برداری تبلیغاتی می‌کرده است.

آموزش بهداشت و تنظیم خانواده

هدف سازمان زنان ایران از ایجاد واحد بهداشت و تنظیم خانواده، افزایش سطح آگاهی زنان درباره

بهداشت فردی و بهداشت مادر و کودک و اهمیت تنظیم ابعاد خانواده بود (گزارش فعالیت‌های سازمان زنان، ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴: ۶۸). این واحد با همکاری وزارت بهداشت اداره می‌شد و مهم‌ترین فعالیت‌های آن عبارت بود از:

۱. معاینه زنان مراجعه‌کننده توسط پزشک برای دریافت قرص و وسایل جلوگیری از حاملگی و همچنین به منظور پیشگیری از بیماری‌های زنان؛
۲. تشکیل پرونده تنظیم خانواده برای مراجعان با هدف شناخت بیشتر وضع جسمانی و تغییراتی که ممکن است بروز دهد؛

۳. اقدام راهنمایی و هدایت بیماران به مراکز بهداشتی.

۴. تشکیل جلسه‌های هفتگی یا ماهانه، همراه با نمایش فیلم، درباره تنظیم خانواده به منظور روشن کردن ذهن بانوان در راستای هدف‌های این برنامه (گزارش فعالیت‌های شورای مرکزی کمیته‌های مطالعاتی و تحقیقاتی سازمان زنان ایران...، ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰/۱۳۵۰ و ۱۹۷۱م: ۵۳).

در ایران، طرح تنظیم خانواده به توصیه سازمان بهداشت جهانی و دیگر مشاوران بین‌المللی رژیم پهلوی، در راستای ایجاد رشد اقتصادی و کنترل جمعیت و تنظیم خانواده اجرا شد.

سازمان زنان ایران و ارکان زیرمجموعه آن از مجریان اصلی طرح تنظیم خانواده بودند. برنامه تنظیم و کنترل خانواده برنامه تاحدودی موفق بود. در این زمینه، مراکز رفاه مراجعه‌کننده بسیاری داشت و کارکنان در سطح امکانات، به مراجعه‌کنندگان جواب می‌دادند (افخمی، ۱۳۸۲: ۶۶).

سازمان زنان بوشهر در زمینه طرح ملی و همگانی تنظیم خانواده، فعال و کوشا بود. مدکاران این سازمان با برپا کردن جلسه‌های متعدد و سخنرانی‌های توجیهی

خانواده، گزارش کاملی ارائه کرد. بنابر گزارش اطلاعات، این جلسه‌ها به مدت یک هفته طول کشید و درباره لزوم همکاری تمام خانواده‌ها در اجرای این برنامه با مجریان و اهمیت آن در تمام شئون زندگی بود (اطلاعات و آموزش مردم استان بوشهر، شهریور ۱۳۵۵: ۶۰).

سازمان زنان بوشهر در تداوم اجرای برنامه‌های خود در زمینه آموزش بهداشت و تنظیم خانواده، از همکاری اداره‌ها و سازمان‌ها و جمعیت‌های مختلفی از جمله اداره بهداشت و سپاه بهداشت و جمعیت شیروخورشید در بوشهر و مناطق اطراف بوشهر بهره می‌برد. کلاس‌های آموزشی بهداشت و تنظیم خانواده با همکاری اداره بهداشت و بهزیستی برگزار می‌شد. (مؤتمن، مصاحبه: ۱۳۹۹).

پیک خجسته، نشریه سیاسی خلیج فارس، درباره این برنامه‌ها گزارش می‌دهد: «گروه آموزشی بهداشت اداره کل بهداشتی استان، به منظور تشریح نحوه اجرای فرمان بهداشت همگانی محیط، بهداشت و تنظیم خانواده، پیشگیری از بیماری‌های روده‌ای و اهمیت و لزوم واکسیناسیون عمومی، برنامه‌ای به طور سمعی و بصری به مدت نه روز برای پانزده هزار و ۳۳۰ نفر از طبقات مختلف مردم بنادر طاهری [سیراف کنونی]، کنگان، دیر و روستاهای آن منطقه به مورد اجرا گذاشت» (پیک خجسته، ۱۴ خرداد ۱۳۵۴: ۶).

از دیگر اقدامات سازمان زنان بوشهر، برقراری ارتباط و همکاری با جمعیت شیروخورشید بوشهر بود. این سازمان افراد مستمند و مریض و نیازمند به خدمات بهداشتی و درمانی را به جمعیت شیروخورشید معرفی می‌کرد (دیری، مصاحبه: ۱۳۹۹).

واحد حقوقی و مشاوره خانواده

واحد حقوقی و مشاوره خانواده یکی از قسمت‌های سازمان زنان در مراکز رفاه خانواده بود.

و بهداشتی در شهرها و روستاها، زنان را از مزایای شعار «فرزند کمتر، زندگی بهتر» آگاه می‌کردند (دیری، مصاحبه: ۱۳۹۹). در همین راستا، در مرکز رفاه سازمان زنان بوشهر فعالیت و اقدامات چشمگیری، چه در زمینه تهیه مواد بهداشتی و دارویی و چه در زمینه تهیه وسایل تنظیم خانواده و به‌ویژه آموزش نحوه استفاده از این وسایل، به زنان بوشهری و حتی زنان شهرها و روستاهای اطراف بوشهر انجام شد (کدوبری، مصاحبه: ۱۳۹۹).

برای آشنا کردن افراد با بهداشت و در اختیار گذاشتن وسایل بهداشتی یا تغذیه مادر و کودک و هرگونه کمکی برای بهتر زیستن افراد خانواده، چند تن از اعضای مرکز رفاه سازمان زنان در بوشهر داوطلبانه مأمور شدند به خانواده‌های نیازمند سرکشی کنند. دادن تسهیلات ابتدایی به افراد محتاج و درمان پذیر در جاهای دیگر نیز از کارهای جالب توجه سازمان زنان بوشهر بود (مؤتمن، مصاحبه: ۱۳۹۹).

سازمان زنان بوشهر در مناسبت‌های متعدد، از جمله هفته بهداشت و تنظیم خانواده، برای دادن میزان بیشتری از آموزش و آگاهی درباره مسائل بهداشتی و برنامه تنظیم خانواده به زنان و دختران بوشهری، جلسه‌های مختلفی تشکیل می‌داد؛ همچنین با هدف رعایت نکات بهداشتی در خانه‌داری و بچه‌داری و تنظیم خانواده و نیز پیشگیری از بارداری ناخواسته، برنامه‌هایی برای زنان جوان در محل سازمان زنان بوشهر برگزار می‌کرد. از این نشست‌ها و سخنرانی‌ها استقبال خوبی می‌شد (کدوبری، مصاحبه: ۱۳۹۹).

این اقدامات در نشریه‌های محلی بوشهر، از جمله نشریه اطلاعات و آموزش مردم استان بوشهر نیز انعکاس خوبی داشت. اطلاعات در یکی از شماره‌های خود، از تشکیل جلسه‌های سخنرانی در دبیرستان‌ها و سالن سخنرانی‌ها و همایش‌های سازمان زنان به مناسبت چهاردهم آذر، آغاز هفته بهداشت و تنظیم

می‌شد و به شکایت‌ها و مسائل حقوقی زنان مراجعه‌کننده رسیدگی می‌کرد؛ همچنین چون در آن زمان زندان زنان در بوشهر نبود و زنان زندانی به زندان زنان شیراز اعزام می‌شدند، با همکاری سازمان زنان شیراز، به وضع و موقعیت آنها رسیدگی می‌شد (هفته، مصاحبه: ۱۳۹۸).

در مجموع، مهم‌ترین اقدام‌ها و فعالیت‌های حقوقی سازمان زنان بوشهر عبارت بود از:

۱. رسیدگی به مشکلات حقوقی زنان با گرفتن وکیل برای آنها؛

۲. رسیدگی به امور و مشکلات و مسائل زنان زندانی بوشهر در زندان شیراز؛

۳. حمایت از زنانی که در ستم همسران خود بودند، به‌ویژه در زمینه‌هایی همچون خشونت‌های خانگی و قطع معاش و...؛

۴. سرکشی و حمایت از خانواده‌های نیازمند برای احقاق حق در امور حقوقی (مؤتمن، مصاحبه: ۱۳۹۹).

از دیگر اقدام‌های سازمان زنان بوشهر در زمینه امور حقوقی و مشاوره خانواده، باید به اجرای برنامه‌های آگاه‌سازی زنان اشاره کرد؛ همچون ایراد سخنرانی درباره مسائل حقوقی که با تصویب قوانین خاص در مجلس شورای ملی، زنان به‌تازگی پیدا کرده بودند و به آنها اعطا شده بود. سخنرانی سیمین هفته، رئیس سازمان زنان بوشهر، درباره ویژگی‌های قانون حمایت خانواده در حفظ حقوق مادران به مناسبت ۲۴ تیر، سالروز اجرای قانون حمایت خانواده، و نیز سخنرانی دیگر او درباره مواهب اعطای حق انتخاب و تساوی حقوق سیاسی به زنان به مناسبت ششم اسفند، سالروز اعطای حق انتخاب و تساوی حقوق سیاسی به زنان ایران، از جمله این سخنرانی‌ها بود (نشریه اطلاعات و آموزش مردم استان بوشهر، شهریور ۱۳۵۵: ۴۶).

این واحد وظیفه کمک و راهنمایی خانواده‌ها در ازدواج، روابط خانوادگی، تربیت کودکان و رسیدگی به شکایت‌ها در امور حقوقی یا ارائه جلسه‌های آموزشی را برعهده داشت. این واحد با استفاده از امکانات محلی در مناطق مختلف و با همکاری برخی حقوق‌دانان، به مشکلات خانوادگی و حقوقی رسیدگی می‌کرد یا با مراجعه‌های قانونی به دادگاه‌ها، موضوع را پیگیری می‌کرد (گزارش فعالیت‌های شورای مرکزی کمیته‌های مطالعاتی و تحقیقاتی سازمان زنان ایران...، ۱۳۴۹ و ۱۳۵۰/۱۹۷۰ و ۱۹۷۱م: ۳۴).

در واحد حقوقی و مشاور خانواده، تلاش برای تدوین و اجرای قانون حمایت از خانواده، از عمده‌ترین اقدامات سازمان زنان بود که با همکاری انجمن زنان حقوق‌دان انجام می‌شد. قانون حمایت از خانواده و تشکیل دادگاه‌های حمایت خانواده موجب شد زنان از تکالیف و تعهدات و نیز اختیارات خود آگاهی بیشتری پیدا کنند. پیدا کردن شناخت کافی زنان به مسائل حقوقی خانواده به زمان بیشتری نیاز داشت؛ اما همین شناخت نسبی که از پرتو تلاش واحد حقوقی و مشاوره خانواده به دست آوردند، تغییراتی در سبک و نحوه زندگی و انجام بهتر وظایف در قبال اعضای خانواده و تربیت فرزندان به دنبال داشت. در همین راستا، تهیه جزوه‌هایی برای آموزش حقوقی به زنان به زبان ساده و تشکیل جلسه‌های آموزش حقوقی برای زنان طبقه کم‌سواد و کم‌درآمد، یکی از برنامه‌های موفق و جالب سازمان زنان بود. این اقدامات با همکاری گروهی از زنان انجام می‌شد که به مسائل حقوقی شناخت و دانش بیشتری داشتند.

در سازمان زنان بوشهر بخش مشاوره حقوقی فعال بود و قسمت مهمی از وظایف سازمان محسوب می‌شد. در همین زمینه، یکی از وکلای دادگستری روزهای سه‌شنبه در محل سازمان زنان بوشهر حاضر

پذیرش و خدمت‌رسانی به زنانی که در امور حقوقی احتیاج به وکیل داشتند، اقدام جالب توجه دیگر سازمان زنان بوشهر در حمایت از زنان در امور حقوقی بود. این زنان را جمعیت شیروخورشید سرخ به سازمان زنان معرفی می‌کرد و برای این زنان وکیل گرفته می‌شد تا به امور حقوقی آنها رسیدگی شد (شهابی، مصاحبه: ۱۳۹۸).

فعالیت‌های سازمان زنان بوشهر تا چند ماه پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در سال ۱۳۵۷ش/۱۹۷۸م، در بوشهر ادامه داشت. پس از چند ماه، در نیمه نخست سال ۱۳۵۸ش/۱۹۷۹م، هیئتی به سرپرستی اعظم طالقانی (۱۳۲۲ تا ۱۳۹۸ش/۱۹۴۳ تا ۲۰۱۸م) برای ح سابرسی به دفاتر سازمان زنان در شهرستان‌ها اعزام شد. در بندر بوشهر نیز پس از رسیدگی و اطمینان از اینکه کار خلاف قانونی انجام نگرفته است، به طور رسمی انحلال سازمان زنان اعلام شد. پس از این اعلام، با برپایی مراسم تودیع و اهدا جوایزی به کارکنان در سازمان، تمام کارکنان این سازمان به اداره بهزیستی منتقل شدند (هفته، مصاحبه: ۱۳۹۸).

نتیجه

سازمان زنان ایران در راستای اهداف کلان حکومت پهلوی دوم ایجاد شد. اهدافی که در پی اجرای سیاست‌های کشورهای غربی در زمینه مسائل و مظاهر مدرنیته غربی، از جمله حضور همه‌جانبه زنان در عرصه‌های اجتماعی و فرهنگی بدون توجه به مسائل سنتی و محلی و مذهبی، بود. این سازمان در بندر بوشهر و شهرستان‌ها و برخی از روستاهای آن دست به اقداماتی زد که در نهایت، به کمک کردن به زنان و دختران بوشهری منجر شد. کارنامه بهداشتی، آموزشی، خدماتی و حقوقی این سازمان در بوشهر درخور توجه بود.

با تلاش‌های این سازمان بود که پاره‌ای از

مشکلات زنان بوشهر حل شد یا کاهش پیدا کرد. این سازمان در بوشهر در حوزه رفاه اجتماعی، به‌ویژه در زمینه گسترش آگاهی‌های مدنی و نیز ارائه خدمات آموزشی و بهداشتی و بهداشتی و فرهنگی به زنان بود. این آموزش‌ها مادران شاغل و زنان بی‌سواد و بیکار را دربرمی‌گرفت. سازمان از زنان بی‌سواد ست حمایت می‌کرد و به زنان زندانی، مشاوره‌های حقوقی و قضایی ارائه می‌کرد. برپایی مهدکودک‌ها و آموزش زنان در امر رعایت بهداشت فردی و عمومی از دیگر اقدامات این سازمان بود.

سازمان زنان در حد توان و انرژی خود، کارهای درخور توجهی انجام داد و موجب ارتقای نقش و جایگاه زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی و فرهنگی شد.

پی‌نوشت

۱. درباره علت به وجود آمدن مراکز رفاه سازمان زنان و خدمات مختلف آنها مهنز افخمی، دبیرکل سازمان زنان ایران، چنین توضیح می‌دهد: «از آنجا که در سراسر ایران زنان استقلال اقتصادی را زیربنای استقلال حقوقی و سیاسی می‌دانستند در نتیجه، فعالیت‌های اجرایی سازمان زنان در جهت تأمین استقلال اقتصادی زنان متمرکز شد. واضح بود که استقلال اقتصادی بستگی به سطح سواد و آموزش حرفه‌ای دارد. در نتیجه، هسته مرکزی مراکز رفاه سازمان، روی آموزش سواد و آموزش حرفه‌ای گذاشته شد. وقتی کلاس‌هایی برای سوادآموزی و آموزش حرفه‌ای ترتیب داده شد، در سازمان به این نتیجه رسیدند که زنان نمی‌توانند در این کلاس‌ها شرکت کنند، مگر اینکه راهی پیدا شود که از بچه‌هایشان نگهداری شود و بعد هم که حرفه‌ای را در سطح ابتدایی یاد می‌گرفتند و می‌خواستند مشغول کار بشوند، باز مسئله نگهداری بچه‌ها مطرح بود. در نتیجه در مراکز سازمان، همه جا مهدکودک درست شد تا از بچه‌ها نگهداری شود بعد از اینکه کلاس‌ها تشکیل شد و مربیان آموزش یافته به کار گرفته شد و از

۹. مؤتمن، ب، دبیر، متولد ۱۳۲۶، برازجان، ۱۳۹۹، آرشیو شخصی.

۱۰. مهربان، ع، تاجر، متولد ۱۳۱۶، بوشهر ۱۳۹۸، آرشیو شخصی.

۱۱. هفته، س، دبیر و مشاور اجتماعی استاندار وقت بوشهر، متولد ۱۳۲۲، کالیفرنیا، ۱۳۹۸، آرشیو شخصی (مصاحبه تلفنی).

ج. نشریه

۱۲. بولتن خبری خبرگزاری پارس (اداره اطلاعات و جهانگردی استان بوشهر)، (۱۳۵۴)، س ۱، ش ۲۳ و ۶۳.

۱۳. پیک خجسته (هفتگی - سیاسی - اقتصادی - ادبی ویژه خلیج فارس)، (۱۳۵۴)، س ۲۶، ش ۱۱۷۴ و ۱۱۴۸.

۱۴. نشریه کمیته شماره ۳ (اطلاعات و آموزش مردم استان بوشهر)، (۱۳۵۵)، ش ۱۲.

د. کتاب‌های فارسی

۱۵. آدمیت، فریدون، (۱۳۶۰)، شورش بر امتیازنامه رژی؛ تحلیل سیاسی، تهران: پیام.

۱۶. آفاری، ژانت، (۱۳۷۷)، انجمن‌های نیمه‌سری زنان در نهضت مشروطه، ترجمه جواد یوسفیان، تهران: بانو.

۱۷. احمدی خراسانی، نوشین و پروین اردلان، (۱۳۸۲)، سناتور؛ فعالیت‌های مهرانگیز منوچهریان بر بستر مبارزات حقوق زنان، تهران: توسعه.

۱۸. اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان، (۱۳۵۰)، روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، وزیر انطباعات در اواخر دوره ناصری مربوط به سال‌های ۱۲۹۲ تا ۱۳۱۳ هجری قمری، با مقدمه و فهرس از: ایرج افشار، چ ۲، تهران: امیرکبیر.

۱۹. افخمی، مهناز، (بی‌تا)، پیشنهادهای اصلاحی درباره تشکیلات و برنامه‌های سازمان زنان ایران،

سوی زنان از این خدمات استقبال شد، مدیران سازمان به این نتیجه رسیدند که آموزش بهداشت در یک سطح خیلی معمولی و ابتدایی و آموزش تنظیم خانواده برای زنان اهمیت خاصی دارد. در نتیجه کلینیک بهداشت و تنظیم خانواده به مراکز اضافه گردید که البته همه با کمک دستگاه‌های مختلف عملی شد. پس از آن نیاز به ایجاد واحد مشاوره حقوقی احساس شد. لذا بخش مشاوره حقوقی سازمان بنیان گردید که در آن زنان در مورد مسائل خانوادگی از جمله ازدواج، رابطه با فرزند، در مورد رابطه با محیط کار، آشنایی با حقوق زنان که هم‌زمان با این برنامه‌ها توسعه می‌یافت و تغییراتی که در قوانین هم‌زمان شکل گرفتن و توسعه این برنامه‌ها انجام می‌شد، راهنمایی می‌شدند» (افخمی، ۱۳۷۶: ۳۹۵).

کتابنامه

الف. اسناد آرشیوی منتشر نشده

۱. سلاز مان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ۲۹۳/۴۸۸۰۲.

۲. اسناد نویافته محلی، آرشیو خصوصی سیمین هفته.

۳. اسناد مرکز ایران‌شناسی شعبه بوشهر.

ب. مصاحبه

مصاحبه‌کننده: پروانه شاهرخ مقدم.

۴. دیری، ا، خانه‌دار، متولد ۱۳۲۷ش، بندر دیر، ۱۳۹۹، آرشیو شخصی.

۵. ---، ن، خانه‌دار، متولد ۱۳۲۲ش، بوشهر، ۱۳۹۹، آرشیو شخصی.

۶. شهابی، ن، دبیر، متولد ۱۳۲۸، بوشهر، ۱۳۹۸، آرشیو شخصی.

۷. کدوبری، ش، دبیر، متولد ۱۳۲۰، بوشهر، ۱۳۹۹، آرشیو شخصی.

۸. گیتی‌زاده، گ، آرایشگر، متولد ۱۳۲۷، بوشهر، ۱۳۹۸، آرشیو شخصی.

۵. مقاله

۳۲. افخمی، مهناز، (۱۳۷۶)، «انقلاب مسالمت‌آمیز: مروری بر فعالیت‌ها و دستاوردهای سازمان زنان ایران (۱۳۴۳ تا ۱۳۵۷)»، *ایران‌نامه*، س ۱۵، ش ۵۹.

۳۳. حافظیان، محمدحسین، (۱۳۸۷)، «سازمان زنان در ایران عصر پهلوی»، *پرتال جامع علوم انسانی (فصلنامه مطالعات سیاسی)*، دوره ۱، ش ۲.

۳۴. رحمانیان، داریوش و مهدی میرکیایی، (۱۳۹۲)، «تأثیر بلوای نان بر روابط حکومت و مردم در عصر ناصری»، *تحقیقات تاریخ اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، س ۳، ش ۲.

۳۵. سلماسی‌زاده، محمد و آمنه امیری، (۱۳۹۶)، «تأثیر نوسازی حکومت پهلوی اول بر پایگاه زنان در خانواده و اجتماع»، *تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام*، س ۸، ش ۱۵.

۳۶. ملک‌زاده، الهام و طیبه ادیسی، (۱۳۹۹)، «عملکرد سازمان زنان ایران: مطالعه موردی استان بوشهر (۱۳۴۵ — ۱۳۵۷ ش.)»، *تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام*، س ۱۱، ش ۲۵. صفحه؟

تهران: سازمان زنان ایران.

۲۰. -----، (۱۳۸۲)، *جامعه، دولت و جنبش زنان ایران ۱۳۵۷ — ۱۳۴۲*، مصاحبه با مهناز افخمی، ویراستار غلامرضا افخمی، بی‌نا: بنیاد مطالعات ایران.

۲۱. با مداد، بدرالملوک، (۱۳۴۷)، *زن ایرانی از انقلاب مشروطه تا انقلاب سفید*، ج ۲، تهران: ابن‌سینا.

۲۲. جامی، (۱۳۶۲)، *گذشته چراغ راه آینده است؛ تاریخ ایران در فاصله دو کودتا ۱۲۹۹ تا ۱۳۳۲*، تهران: ققنوس.

۲۳. خسروپناه، محمدحسین، (۱۳۸۱)، *هدف‌ها و مبارزه زن ایرانی از انقلاب مشروطه تا سلطنت پهلوی*، تهران: پیام امروز.

۲۴. رنجبرعمرانی، حمیرا، (۱۳۸۵)، *سازمان زنان ایران*، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

۲۵. ساناساریان، الیز، (۱۳۸۴)، *جنبش حقوق زنان در ایران؛ طغیان، افول و سرکوب از ۱۲۸۰ تا انقلاب ۵۷*، ترجمه نوشین احمدی خراسانی، تهران: اختران.

۲۶. فتحی، مریم، (۱۳۸۳)، *کانون بانوان*، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

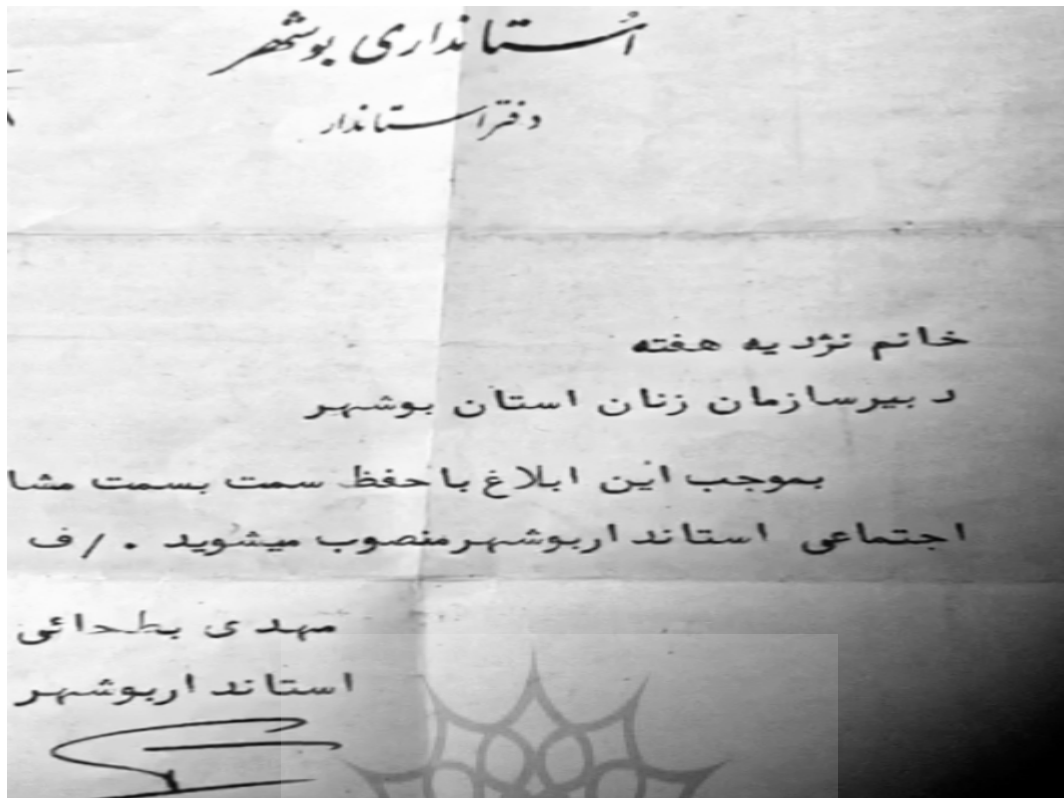
۲۷. گزارش فعالیت‌های شورای مرکزی کمیته‌های مطالعاتی و تحقیقاتی سازمان زنان ایران به مجمع عمومی سازمان زنان، (آبان‌ماه ۱۳۴۹ تا آبان‌ماه ۱۳۵۰)، تهران: سازمان زنان ایران.

۲۸. گزارش فعالیت‌های سازمان زنان ایران، (فروردین تا اسفند ۱۳۵۳؛ فروردین تا شهریور ۱۳۵۴)، تهران: سازمان زنان ایران.

۲۹. مشایخی، عبدالکریم، (۱۳۹۵)، *آموزش و پرورش شهرستان بوشهر*، بوشهر: صحیفه خرد.

۳۰. ناهید، عبدالحسین، (۱۳۶۰)، *زنان ایران در جنبش مشروطه*، آلمان: نوید.

۳۱. همایون‌پور، پرویز، (بی‌تا)، *سوادآموزی تابعی*، تهران: سازمان زنان ایران.

سند شماره ۱: حکم خانم هفته به سمت مشاور اجتماعی استاندار بوشهر.

شماره ۲: تشکیل شعبه‌های سازمان زنان بوشهر توسط نمایندگان این سازمان.